

ADNAN KADRIĆ

(Sarajevo)

JEDAN POGLED NA ORTOGRAFSKE OSOBITOSTI AREBICE U BOSANSKOJ ELIFNICI IBRAHIMA BERBIĆA

1. *Uvodne napomene*

U ovom ćemo radu pokušati skrenuti pažnju na neke ortografske osobitosti arebice u jednom kraćem djelu štampanom 1886. godine pod nazivom "*Hatt-i 'Usmāni ile Imlāyi Cedidesi Hāvi Elifbāyi Bosnevī, Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica*",¹ autora Ibrahima Edhema Berbića, bosanskohercegovačkog gramatičara i jezikoslovca iz 19. stoljeća.²

2. *Opće osobitosti arebice u elifnici*

U naslovu Berbićeve bosanske elifnice, odmah nakon turskog dijela naslova, stoji da je to *Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica*. U tekstu se koristi arebičko pismo. U arebičkim tekstovima prije Berbićeve elifnice, pored uobičajenih grafema za arapske konsonante, zapažamo i grafeme kojim se obilježavaju neki fonemi koji ne postoje u arapskom jeziku, a koji su posuđeni iz perzijske, odnosno, osmanskoturske grafije, za glasove: پ - p ژ - ž چ - č, bez grafema za - ŋ (nj), / (lj) i c. Nedostaci takvog načina pisanja jesu sljedeći: mogućnost pisanja jedne riječi na više načina, neadekvatno riješeno pitanje bilježenja vokala, prevelik utjecaj osmanske ortografije u pisanju riječi iz bosanskog jezika, često umetanje pomoćnog vokala i komplicirana upotreba hemzeta.³

¹ Primjerak djela na osnovu kojega analiziramo tekst elifnice nalazi se u Gazi Husrevbegovoj biblioteci, br. S. 18 052, *Sokolovićeve zbirka*, uvakufio Osman Asaf Sokolović.

² Berbićevo pisanje o bosanskom jeziku vrijedno je pažnje ponajviše zbog njegovog ogromnog truda da i on da svoj doprinos pri normiranju bosanskog jezika.

³ Uporedi: Janković, Srđan, "Ortografsko usavršavanje naše arebice u štampanim tekstovima (Utjecaj ideja Vuka Karadžića)", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 38, Sarajevo 1989., str. 9-41;

Berbić i dalje koristi grafeme za tri gore spomenuta fonema, koji ne postoje u arapskom a postoje u drugim orijentalnim jezicima. Međutim, on također koristi i posebne grafeme za naše suglasnike ح (*h*), ج (*j*), چ (*c*), kao i posebne grafeme za naše samoglasnike, nazivajući vjerovatno zbog toga svoju elifnicu *Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica*. Mora se priznati da su ovi grafemi prilično originalni, jednostavni i logični. Grafemi za samoglasnike pokazuju velik stepen praktičnosti, ali dvoglas YE (ije, je, e, i) kao refleks dugog jata u njegovoj elifnici ostao je nerazjašnjen.⁴ Za oznaku samoglasnika *o* i *u* u elifnici Berbić koristi sljedeće grafeme: و (=o), ۇ (=u). Za samoglasnik *i* najčešće koristi grafem ى , premda se koristi i uobičajeni diakritički znak za taj samoglasnik, ispod grafema za suglasnik (ـ). Slična je situacija sa bilježenjem samoglasnika *e* i *u*. Za turske foneme *ö* i *ü* koristi grafeme ۖ (*ö*), ۗ (*ü*).⁵

Tekst elifnice počinje na sljedeći način:⁶

“*Rabbi yessir ve lā tu ʿassir rabbi temmim bi-l hayr,*

رب يسر ولا تعسر رب ثم بالخير

عربی ألفبا — عاراپسقمو ألفبا *Arebi Elifbā (Arapsko elifba)*

harekelerile rumūzāt (samoglasnici i priglasice)

حرکرایله رموزات — ساموغلاسنیچی ی بریغلا سییجه

hurūfāt (suglasni) حروفات

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ل م ن و ه لای

پ چ ژ ڙ ڊ ڊو ڊو ڊو *daha lisān-i türki için (za turskog jezika)*

Bosna lisāni için daha (za bosanski jezik još) چ ل و ...“

⁴ Ovo tek kasnije, 1893. godine, razjašnjava u svojoj dvojezičnoj gramatici bosanskog jezika na turskom i turskog jezika na bosanskom, pod imenom *Boşnakça Türkçe Muallimi - Bosanski turski učitelj*, na samom početku dijela gramatike koji se odnosi na opis fonološkog sustava bosanskog jezika. Usput treba napomenuti da refleks jata u bosanskom jeziku Berbićeve elifnice nije redovno ijekavski. Štaviše, imamo i ikavski i ekavski refleks jata, za kojeg neki jezikoslovci tvrde da je ostatak dugog čakavskoga glasa “e”.

⁵ Vidi detaljnije: Janković, Srđan, “Ortografsko usavršavanje naše arebice u štampanim tekstovima (Uticao ideja Vuka Karadžića)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 38/1988., Sarajevo 1989., str. 9-40.

⁶ Pri transliteraciji dijela teksta na turskom (osmanskom) jeziku koristićemo se danas uobičajenom “turskom” transkripcijom koja se koristi u različitim turskim enciklopedijama pri transliteraciji arabicom pisanih tekstova na turskom.

Dakle, Berbić otpočinje elifnicu arapskim alfabetom koji je karakterističan za oznaku fonema u arapskome jeziku, dodaje grafeme za oznaku fonema koji su karakteristični za perzijski i turski i dovršava navođenjem grafema za oznaku fonema koji postoje samo u bosanskom jeziku. Za izraz "bosanski jezik" u elifnici Berbić koristi dva termina: *Bosna lisan*⁷ i *bosanski jezik*.

Na nekoliko prvih strana elifnice Berbić podučava kako se ortografski bilježe konsonanti i vokali u bosanskome jeziku arebičkim pismom prikazujući izgled tih grafema u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji u riječi. Prvo dolaze gramatički termini na osmanskome a zatim termini na bosanskome jeziku. Može se zaključiti da je u pogledu upotrebe stručne terminologije nadređeni jezik u ovoj elifnici turski jezik. Suglasnike imenuje izrazima *hurūf-i gayri şavtiyye* i *suglasni*.⁸ Za imenovanje vokala koristi također dva termina *harekāt* i *samoglasnici*. Treba imati na umu da Berbić u ovoj elifnici nije imao za cilj detaljno se baviti gramatičkom terminologijom, nego je imao za cilj što lakše podučiti javnost arebičkom pismu.

Berbić je, kako smo već napomenuli, nastojao dati opis arebičkih grafema za označavanje fonema u bosanskom jeziku, a njegova primjena arebice teži i ka utvrđivanju što adekvatnijih pravopisnih normi bosanskog jezika. On bilježi 35 grafema za konsonante i 7 grafema za vokale, ne računajući novih 6 dijakritičkih znakova. Analizom elifnice, kod Berbića uočavamo sljedeće:

- 1) on ne daje posebne grafeme za označavanje velikih i malih slova;⁹
- 2) ne koristi crticu za povezivanje dviju riječi u jednu;
- 3) riječi preuzete iz arapskog i perzijskog jezika bilježi u skladu s ortografskim pravilima jezika iz kojeg su preuzete;
- 4) suprotno pravopisnim pravilima arebice o prenošenju riječi u novi red, on rastavlja riječi na slogove pri kraju retka;
- 5) za rastavljanje riječi na kraju retka koristi znak koji liči na crticu, ali u tome nije uvijek dosljedan;
- 6) crticu koristi često pri nabranju istoznačnih termina jednog iza drugog;
- 7) tačku bilježi na kraju rečenice, ali u bilježenju tačke na kraju rečenice nije uvijek dosljedan;

⁷ Doslovno: *jezik Bosne*.

⁸ Prvi izraz označuje glasove koji su "bezvučni" a odnosi se na glasove koji nisu vokali (lat. *vocalis* = glasan, zvučan). Iako to i nije Berbićevo otkriće, ovakva podjela jedna je od jezičkih osobnosti u njegovoj elifnici, koju navodimo da ukažemo na jedan sa terminološkog aspekta karakterističan pristup jeziku onih ljudi koji su se obrazovali na Istoku, a nastojali su to svoje jezičko obrazovanje primjenjivati i uskladiti sa domaćom gramatičkom tradicijom.

⁹ Dakle, nema velikog slova na početku rečenice, kao ni kod vlastitih imena.

- 8) pri nabranjanju, on riječi ne odvaja uvijek zarezom, a uopće ga ne koristi unutar rečenica;
- 9) upitnik koristi na kraju upitnih rečenica;
- 10) ne koristi tačku-zarez niti dvotačku;
- 11) za naknadno i sporedno objašnjenje često koristi zagradu;
- 12) znake za dužinu bilježi karakterističnim arapskim dijakritičkim znakom za označavanje dužine vokala (medom), tj. valovitom dijakritičkom crtom iznad vokala, dok se dijakritički znaci za neke naglaske različito bilježe,¹⁰
- 13) koristi po jedan isti znak za označavanje fonemskih parova *dž:đ* i *č:ć*.¹¹

3. Pisanje imenskih riječi

Sve se imenske riječi u procesu normiranja mogu podijeliti u tri klase: a) apelative ili opće imenice (*kuća, knjiga, nauka*); b) termine (*geografija, kemija*); c) vlastite imenice (*Suljo, Ibrahim, Tuzla*). Pošto su riječi prve klase najčešće u upotrebi, i kod Berbića, one pokazuju velik stepen ujednačenosti u pisanju; riječi druge klase (termini) često variraju u pisanju i ima ih znatno manje nego općih imenica. Riječi treće klase u upotrebi, osobito u pisanju u to doba, ponajviše zavise od raznih ekstralingvističkih faktora.¹² Malo iznenađuje upotreba nekih stručnih termina u djelu ovakve naravi.

Pisanje općih imenica u elifnici u skladu je sa općim osobitostima Berbićeve ortografije, koje smo već prethodno spomenuli. On uglavnom koristi korijenski pravopis, čije su nam karakteristike manje-više poznate.

Pisanje termina u Berbićevoj elifnici u velikoj mjeri ovisi o ortografskoj normi jezika iz kojih su ti termini preuzeti. Pored malog broja gramatičkih termina, koji su uglavnom posuđeni iz osmanskog i adaptirani u skladu sa našom domaćom gramatičkom tradicijom, u elifnici srećemo termine i iz nekih drugih oblasti, kao što su: termini iz medicine, termini vezani za vjeru i vjersku tradiciju, termini iz historije, biologije, geometrije, astronomije, geografije i sl. U elifnici Berbić bilježi, pored osmanskih termina koji su uglavnom arapskoga porijekla, i neke ekvivalente tih termina što su u naš jezik došli preko grčkog i latinskog jezika ili su pak dobiveni njihovim

¹⁰ Na strani 3 stoji: “ *duga* (med)- دُغَا *dūga, na nebu; kratka (kašr)*- دُوْغَا *duga, obla (mudur) - دُوْغَا *duga, oštra (tešdid - dupla) - غُورَا *gorra (hrđavija), غُورَا *gora (planina) tutar (zamuknik) - شِرْدَنْ *širden, voda, Olovo, Una, vuna, ördek, börek (samo za turski riječi üllüm, üzüm... kesre-i sekile...)*****

¹¹ To dakako ne mora značiti da Berbić nije u govoru pravio distinkciju između ovih glasova. Moguće je pretpostaviti i to da je Berbić, pošto je elifnicu pisao za šire slojeve stanovništva, želio i na ovakav način olakšati pisanje onima koji u svom govoru ne prave razliku između ovih glasova.

¹² Vidjeti u elifnici kod Berbića način pisanja vlastitih imena poslanika i meleka.

prevodenjem i adaptacijom na bosanski jezik, npr.: *živinarstvo* /^oilm-i hayevānāt; *rudarstvo* /^oilm-il erd vel-me ^oāden; *prirodopis* /^oilm-i tarihi ṭabi ^oi; *fizika* /ḥikmet-i ṭabi ^oiyye; *zdravonauka* /ḥifziš-ṣiḥḥa; *himiya* /kimiya; *organski i neorganski metali*; *račun* /^oilm-i ḥisāb-i gebr,¹³ *geometrija* /hindesa; *ratarstvo* /^oilm-i zirā^oat i sl.

Vlastita imena orijentalnog porijekla Berbić piše i onako kako se ta imena pišu u onim jezicima iz kojih su preuzeta (npr. : نوح *Nuh*, هود *Hud*, صالح *Salih*, اسحاق *Ishak*, اسماعيل *Ismail*, يعقوب *Jakub*, يوسف *Jusuf*, شعيب *Šuajb*, لوط *Lut*, ذكريا *Zekerija*, ابراهيم *Ibrahim*, عيسى *Isa*, سليمان *Sulejman*, الياس *Il'jas*, ايوب *Ejub*, اليسع *El'jesea*, ذوالكفل *Zulkifl*, يونس *Junus*) a i u skladu sa postojećom ortografskom adaptacijom arebice našem jeziku, osobito ako takva imena stoje u nekom od kosih padeža (ادما *Adema*, ادمو *Ademu*, حور *Havu*, موساو *Musau*, داودو *Davudu*, عساو *Isau*). Što se tiče vlastitih imena meleka i objavljenih knjiga, Berbić ih bilježi po uzusima arapske ortografije kad ta imena ne stoje u nekom od kosih padeža (عزرائيل *Azrail*, ميكائيل *Mikail*, اسرافيل *Israfil*, حيرائيل *Džebrail*, انجيل *Indžil*, قرآن *Kur'an*), mada i u ovakvim slučajevima zapažamo neka odstupanja (npr. زابور *Zebur*). Ako, pak, ova imena dođu u nekom od kosih padeža, onda se padežni nastavci pišu u skladu s općim osobitostima Berbićeve grafije u elifnici (قرآنو *Kur'anu* i sl.). Pridjevi izvedeni od ovakve vrste imena također se pišu u skladu s općim osobitostima njegove grafije u elifnici (npr. قرآنسقا *kur'anske habere*). I kod pisanja imena gradova i zemalja imamo isti slučaj. Dakle, za pisanje ovakve vrste naziva treba donekle poznavati i način pisanja tih riječi u jeziku-davaocu. S jedne strane, to je opći nedostatak Berbićeve grafije, ali, s druge strane, njegovo povremeno pisanje spomenutih naziva na dva i više načina na stanovit način olakšava mogućnost izbora načina pisanja tih naziva. Ma kako ih pisali, ti nazivi se uvijek čitaju na isti način. Ono što nam olakšava njihovo čitanje i sprječava pogrešno iščitavanje i razumijevanje nekih riječi u elifnici jeste Berbićeva specifična upotreba reformiranog arebičkoga pisma - nove grafeme za naše suglasnike i pojednostavljen način bilježenja samoglasnika. Postavlja se pitanje: da li Berbić u svojoj elifnici ponekada stvarno odstupi od postojećih ortografskih reformi za koje mnogi kažu da ih je on osobno uveo u arebičko pismo,¹⁴ osobito u pisanju imena orijentalnog porijekla, ili je, pak, to Berbićevo "odstupanje" od ortografskih reformi jedna vrsta pokušaja primjene "korijenskoga" pravopisa i u arebici?

¹³ Algebra.

¹⁴ Vidi: Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* (preštampano iz Glasnika VS IVZ), Državna štamparija, Sarajevo 1933., str. 83.

Što se tiče imena slavenskoga porijekla i imena orijentalnog porijekla koja su u bosanskome jeziku doživjela stanovite adaptacije na morfološkoj razini, njih Berbić piše onako kako se ta imena izgovaraju, tj. po principu "piši kao što govoriš" (*Huso, Dara, Dora, Salko, Gano, Kasum, Safa, Mulo*). Isti je slučaj i sa nazivima nekih gradova, zemalja i stanovnika tih zemalja (*Mostar, Carigrad, Bosna, Misir, Bugar, Ermenin*). Berbić se u elifnici dvoumi u pogledu pisanja internacionalnih naziva nekih kontinenata (*Evropa /Avrupa, Azija /Asija*), što je vjerovatno posljedica utjecaja njegova školovanja na Istoku i čitanja istočnjačke literature, a ne nekog planskog nastojanja da se ti termini u pisanju i u izgovoru približe osmanskome jeziku. Na takav bi se način moglo objašnjavati i pisanje riječi *Avstral'ja* (u osm. Avustralya).

Nazivi djela, koja Berbić preporučuje čitateljima, pišu se uglavnom na osnovu već spomenutih principa. Sa aspekta grafije, pri pisanju naziva djela na turskom, arapskom i perzijskom jeziku kod Berbića ne zapažamo nikakve adaptacije (tur. *Şarf-i turkî Suleymân Paşa, Lehce-i osmâni i Tercumâni-l-lugât*; ar. *Tashîlut-ta 'arab, Mugniţ-tullâb fi 'ilmi-l i 'râb, El-Muntehab fi ta 'ilmi lugati-l- 'arab, i Vankûli ahtar-i Kabîr - Kulliyât-i abu-l-bakâ*,¹⁵ per. *Tafşara-i fârisî, Burhân-i Kâfi ' i Lugat-i ni 'matullâh*). Zanimljivo je da Berbić u jednome distihu u elifnici navodi i u akuzativu nazive nekih djela na orijentalnim jezicima (*Nauçi Imâdul-islâm jal Halebiyu Tarikat i Multeku / Şîr'u, Mustazrefu i zdravonauku*). Za nazive djela slavenskoga porijekla, koja u svome imenu sadrže i neke foneme koji ne postoje u orijentalnim jezicima, Berbić koristi reformisano arebičko pismo kojega je glavna osobitost novi oblik grafema spomenutih fonema (*Domaçi Uçitel*).

4. Pisanje glagola

Berbić u elifnici povratnu zamjenicu "se" piše sastavljeno uz glagole (*odmoritse* (ودموریتسا). Niječnu česticu "ne" Berbić piše sastavljeno uz glagole. Glagoli u proznom dijelu Berbićeve elifnice najčešće imaju finalnu poziciju u rečenici. Velika je vjerovatnoća da je i sintaksa turskog jezika utjecala na Berbićev stil pisanja.¹⁶ Modalni glagol *trebatî* u njegovoj elifnici uvijek je na kraju rečenice.¹⁷ Što se tiče transmorfemizacije nekih glagola iz turskog u naš

¹⁵ Pri transliteraciji naziva arapskih i perzijskih djela koristićemo međunarodnu (ZMG) transkripciju.

¹⁶ Poznato je da je Berbić na školovanju boravio i u Istanbulu, gdje se obrazovao na turskom jeziku. Na turskom jeziku je čak i pisao.

¹⁷ Inače, finalna pozicija modalnog glagola *trebatî* jedna je od sitaksičkih osobitosti turskog jezika. Bilo je lingvista koji su se bavili jezikom štampe u Bosni, kao što je naprimjer H. Kuna, koji su bili skloni objašnjavati finalnu poziciju glagola u rečenici utjecajem njemačkog jezika. Da se ovdje u elifnici ne radi o utjecaju njemačkog nego turskog jezika dokazuje i ovakva upotreba modalnog glagola

jezik, adaptacija se te vrste riječi vršila na razne načine i ona može biti predmetom posebne studije. Pomoćni glagol *bíti* u prezentu 3. lica jednine (*je*), kao dio imenskog predikata, također je na kraju rečenice i piše se odvojeno od prethodne riječi.

5. Pisanje pridjeva

Pridjevi se u svom osnovnom obliku pišu u skladu s općim, navedenim osobitostima arebice u elifnici. Superlativ se pridjeva sastoji od dvije riječi; prefiks "naj" piše se, dakle, odvojeno (npr. *نای لاقشی naj lakši*).

6. O pisanju turcizama

Pri pisanju elifnice Berbić postepeno objašnjava način pisanja i vezivanja slova u veće cjeline. Prvo pokazuje kako se konsonanti vezuju međusobno i s vokalima, potom bilježi dvosložne riječi, zatim višesložne riječi, prozni tekst i interesantnu pjesmu pisanu u stilu prepoznatljive bosanskohercegovačke alhamijado poezije. Pri bilježenju dvosložnih riječi prepoznamo i velik broj riječi orijentalnog porijekla, kao što su: berber, bjorek, burun, bugu, bira, paša, peder, pire, pide, peča, timar, teke, džeza, dževab, čivi, čene, čolak, čurak, hata, hurma, halik, hala, dizi, dilber, zeheb, zeneb, zuhd, zunub, rahat, redža, rija, zijan, zeban, zeman, zukur, zinet, suker, sabun, sirat, teref, alim, ulum, uzlet, avdet, avret, ismet, ibret, illet, išaret, asker, gazi, gali, gunje, gida, fani, faris, fahri, feres, findžan, kadi, kari, kašik, kamer, kahin, katib, kašif, kesad, kemer, kebab, kjoše, kumur, kun'je, ma'den, mahzen, mahsus, mešreb, mekteb, mahšer, miras, minder, minber, muhtar, mufti, ma'džun, mushaf, namaz, namus, nebi, neseb, nezar, nedžat itd.¹⁸ Berbić je želio na samom početku same elifnice pokazati praktičnost načina upotrebe reformisane i našem jeziku prilagođene arebice. Zato susrećemo neke grafeme za označavanje fonema koji nisu osobeni za naš jezik (grafemi za obilježavanje "naglašenih" turskih vokala, perzijski *kafi* sl.).

Da li se turcizmi kod Berbića mogu prepoznati i po načinu pisanja posebno je pitanje. Međutim, treba napomenuti da se u proznom tekstu elifnice turcizmi pišu na sličan način kao što se pišu u jezicima iz kojih su preuzeti, s tim da se, u skladu s općim osobitostima Berbićeve grafije u elifnici, na taj osnovni oblik dodaju odgovarajući grafemi za neke od kosih padeža u kojima se dati turcizam koristi. Ako se, pak, radi o glagolu koji je iz turskog prešao u bosanski, treba reći da je takav glagol pisan u zavisnosti od stepena adaptacije u naš jezik. Tako u prvoj riječi izraza *zjaret činiti* imamo pisanje riječi *zjaret* onako kako se ta riječ piše u osmanskom turskom, druga

trebati. U njemačkom jeziku modalni glagol stoji ispred glavnog, dok u turskom modalni glagol *trebati* stoji na kraju.

¹⁸ U ovom dijelu elifnice naporedo se koriste i riječi iz bosanskog jezika, pored riječi orijentalnog porijekla.

je riječ pisana u skladu s općim osobitostima grafije u Berbićevoj elifnici, dok kod riječi *čalištisati* (raditi), tačnije u izrazu *čalištišu*, primjećujemo odstupanje od grafijskog bilježenja tog glagola u turskom, što je vidljiva posljedica velikog stepena njegove adaptacije u bosanskom jeziku Berbićeve elifnice. Budući da je kod glagola veći stepen adaptacije turcizama, tu zapažamo veći napor kod Berbića da se arebica što bolje prilagodi našem izgovoru tih riječi.

7. Berbićeve reforma arebice

Mehmed Handžić u svome radu "Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana"¹⁹ piše sljedeće: *Naravno da je ovaki pravopis bio sasvim težak, te su još mnogi naši ljudi nastojali da se što više pravopis olakša i pojednostavi. Ibrahim-Edhem Berbić u svom "Bosansko-Turskom učitelju" izumijeva potpuno novi način pisanja i daje lijevati u Carigradu naročita slova u tu svrhu. Sigurno je tim slovima štampan samo njegov "Bosanski-Turski učitelj", a onda su opet slova stoljena ili uništena..* Na osnovu njemu tada dostupnih podataka, on u radu tvrdi da Berbić "izumijeva potpuno novi način pisanja". Dakle, i on smatra da je Berbić bio jedan od reformatora arebičkoga pisma.

Najvjerovatnije je da u vrijeme pisanja spomenutog rada Handžiću nije bila dostupna Berbićeve "Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica". Međutim, i danas možemo naići na neke radove gdje se Berbićevo "kreiranje potpuno novog načina pisanja" vezuje isključivo za njegovu dvojezičnu gramatiku a ne za njegovu elifnicu koja je štampana sedam godina prije gramatike.²⁰

Srđan Janković u svome radu "Ortografsko usavršavanje naše arebice u štampanim tekstovima (uticaj ideja Vuka Karadžića)"²¹ na stranama 24, 25 i 26 piše sljedeće: *Jednu od najkrupnijih figura u reformisanju arebice bez sumnje predstavlja Ibrahim Berbić (...) Berbić se pokazao kao nadahnuti reformator i smion inovator naše arebice (...) Berbić je daleko zakoračio na putu fonologizacije alfabeta naše alhamijado pismenosti, predstavljajući se kao najveći reformator i inovator, bez obzira na neke zablude i nerealne postupke kod nekih grafijskih rješenja...* Dakle, Srđan Janković smatra da je Berbić bio "najveći reformator i inovator" naše arebice.

¹⁹ Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* (preštampano iz *Glasnika VS IVZ*), Državna štamparija, Sarajevo 1933., str. 83

²⁰ Uporedi: Rizvić, Muhsin, "Pojavni okviri i unutarnje osobenosti alhamijado literature", U: *Zbornik alhamijado književnosti* (odabrao i priredio Muhamed Huković), Bošnjačka zajednica kulture, IP Preporod, Sarajevo 1997., str. 6.

²¹ Janković, Srđan, "Ortografsko usavršavanje naše arebice u štampanim tekstovima (Uticaj ideja Vuka Karadžića)", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 38/1988., Sarajevo 1989., str. 9-40.

Skrenut ćemo pažnju na još jedan rad koji se također bavi sličnom tematikom. To je rad Alije Nametka "Jedan bosansko-turski aljamiado rukopis" objavljen u *Analima Gazi Husrev-begove biblioteke*, sedam godina prije spomenutog rada Srđana Jankovića.²² Rad se bavi analizom jednog "prvenstveno pravopisnog djela o arapskom pismu za turski i bosanski jezik", čiji je naslov "Boşnakça ve daha sair lisanlere yazabilir elifbai bosnevi".²³ Premda se u radu detaljno ne razmatra pitanje ortografije, mnoštvo informacija o samoj tematici, neke usputne napomene i faksimili rukopisa privlače našu pažnju i otvaraju nova pitanja. Kako navodi Alija Nametak, autor se spomenutog djela potpisao kao Ibrahim Užičanin (na osnovu faksimila priloženih uz rad - Ibrahim beg Užičevi). Nametak zatim kaže kako je ovo djelo najvjerojatnije nastalo u periodu iza austrijske okupacije Bosne; u djelu nije navedena godina kad je ova elifnica napisana.²⁴ Na osnovu kraćeg Nametkova opisa specifičnih grafema u elifnici Ibrahima Užičanina, dolazimo do zapanjujućeg podatka. Grafemi za koje se tvrdi kako su izum, kako Janković kaže - najvećeg reformatora i inovatora arebice - Ibrahima Berbića, nalaze se i u elifnici Ibrahima Užičanina (Vidi faksimile 1 i 2).

Na osnovu pregleda priloženih faksimila u radu Alije Nametka i njihovom usporedbom sa faksimilima djela "Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica", možemo sa sigurnošću reći da su istom arebičkom grafijom, čije smo osobitosti već naveli, napisana najmanje tri djela: "Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica", "Bosanski turski učitelj" i "Boşnakça ve daha sair lisanlere yazabilir elifbai bosnevi".

Kad bi se sa sigurnošću mogao dati odgovor na pitanje da li su Ibrahim Berbić i Ibrahim Užičanin jedna ili dvije različite osobe, kao i na pitanje (ako su različite osobe) da li je elifnica Ibrahima Užičanina napisana prije Berbićeve "Sa starom i novom jazijom bosanske elifnice", onda bi se mogao dati i precizniji odgovor na pitanje da li je Ibrahim Berbić reformisao ili je, pak, samo koristio već reformisano arebičko pismo. Na osnovu nama dostupnih podataka, sa sigurnošću možemo tvrditi da se Berbić koristio načinom pisanja arebice koji je opisan u ovom našem radu.

²² Nametak, Alija, "Jedan bosansko-turski aljamiado rukopis", *Analima Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga VII-VIII*, Sarajevo 1982., str. 177-189.

²³ Rukopis se, kako navodi A. Nametak, nalazi u Austrijskoj narodnoj biblioteci u Beču (Österreichische Nationalbibliothek, Wien), na naslovnoj strani: Mixt 1676.

²⁴ Alija Nametak navodi i interesantan podatak o tome kako je "jedna porodica Užičana, koji su se zvali Vučkovići u Užicu, došla 1862. u Sarajevo, gdje su staro prezime promijenili u Užičanin".

IZVORI I LITERATURA

- Berbić, Ibrahim Edhem, *Hatt-i 'Usmānī ile Imlāyī Cedīdesi Hāvi Elifbāyi Bosnevī, Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica*, Istanbul, 1886.
- Berbić, Ibrahim Edhem, *Boşnakça Türkçe Muallimi - Bosanski turski učitelj*, Istanbul, 1893.
- Blau, Otto, *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig 1868.
- Brozović, Dalibor, "O alofonskoj problematici u hrvatskoj ortoepiji (Fonemi i alofoni u standardnome hrvatskosrpskom jeziku). U: *Radovi, razdio lingvističko-filološki (6) 1971/1972*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar 1972.
- Dabić L., Bogdan, "O mogućnostima normiranja antroponima u srpskohrvatskom jeziku", U: *Godišnjak Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije 7-8*, Sarajevo 1984., str. 123-130.
- Filipović, Rudolf i Menac, Antica, "Transmorfemizacija u rječniku anglicizama u ruskom jeziku - teorija i primjena", U: *Filologija*, HAZU, Zagreb 1995., str. 101-119.
- Gabrić-Bagarić, Darija, "Problem norme kod protureformatorskih pisaca", U: *Godišnjak Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije 7-8*, Sarajevo 1984., str. 75-81.
- Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo 1996.
- Janković, Srđan, "Ortografsko usavršavanje naše arebice u štampanim tekstovima (Uticao je Vuka Karadžića)", U: *Prilozi za orijentalnu filologiju 38*, Sarajevo 1989., str. 9-41.
- Kuna, Herta, "Neki problemi jezičke standardizacije u Bosni i Hercegovini krajem XIX vijeka na materijalu jezika štampe", U: *Godišnjak Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije 7-8*, Sarajevo 1984., str. 63-68.
- Nametak, Alija, "Jedan bosansko-turski aljamiado rukopis", U: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga VII-VIII*, Sarajevo 1982., str. 177-189.
- Peco, Asim, "Jezički izraz aljamiado književnosti i Vukov princip piši kao što govoriš", U: Okuka, M. i Stančić, Lj., *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag Kovač, München 1991., str. 19-26.

JEDAN POGLED NA ORTOGRAFSKE OSOBITOSTI
AREBICE U BOSANSKOJ ELIFNICI IBRAHIMA BERBIĆA

S a ž e t a k

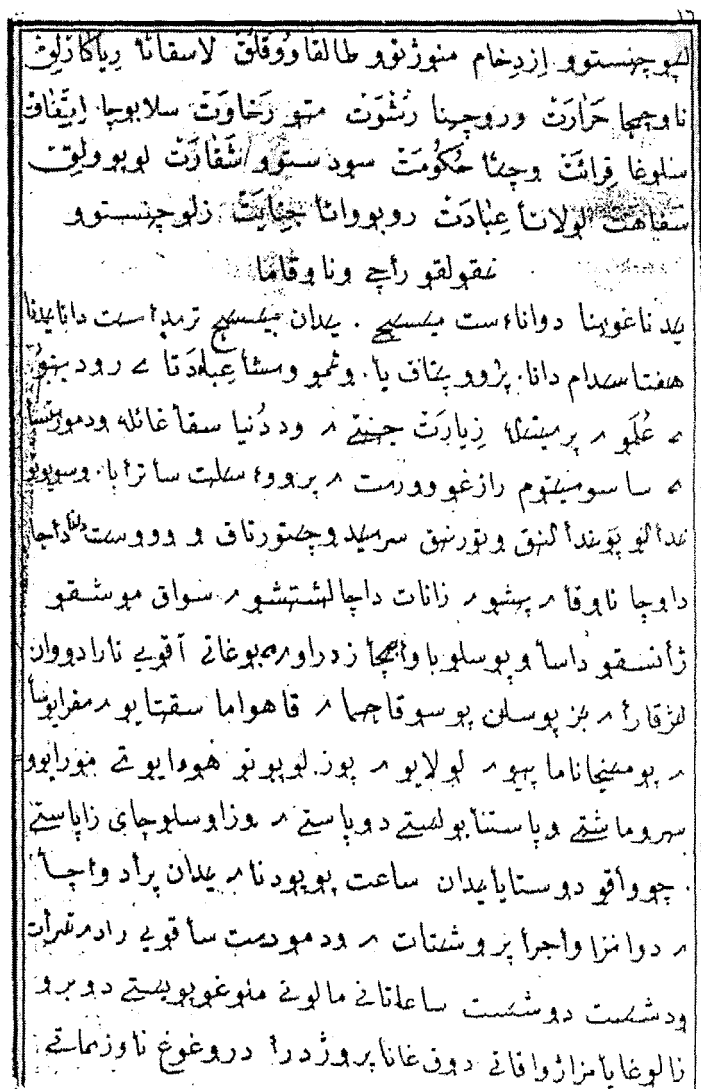
Ortografsko usavršavanje arebice za potrebe pisanja na bosanskom jeziku u našim krajevima bilo je, prema nama dostupnim informacijama, posebno intenzivirano u drugoj polovini 19. stoljeća. Ovaj se rad bavi ortografskim osobitostima arebice u Berbićevoj "Sa starom i novom jazijom bosanskoj elifnici", štampanoj 1886. godine u Istanbulu. Pažnja je usmjerena naročito na bilježenje imenskih riječi (termina, općih i vlastitih imenica), glagola i nekih oblika pridjeva. Dat je osvrt i na ortografsko bilježenje turcizama i skrenuta pažnja na problem različitih vrsta njihove transmorfemizacije, tj. morfološke adaptacije morfofonološkom sustavu našega jezika. Na kraju rada, u skladu s nama dostupnim podacima, došli smo do zaključka da Berbićeva elifnica nije jedina elifnica koja je pisana za to vrijeme "potpuno novim načinom pisanja" i novim slovima. Ovakva otkrića bacaju novu svjetlost na teorije o Ibrahimu Berbiću kao reformatoru i inovatoru naše arebice, kao i na teorije o njegovom porijeklu. Ono što sa sigurnošću možemo tvrditi jeste to da se Berbić koristio načinom pisanja arebice čije su osobitosti navedene u ovom našem radu.

VIEW OF THE ORTHOGRAPHIC PECULIARITIES OF THE ARABIC
ALPHABET IN BOSNIAN PRIMER OF IBRAHIM BERBIĆ

S u m m a r y

According to the information available to the author of this work, the orthographic adaptation of the Arabic alphabet for the needs of writing in Bosnian language, was especially intense in the second half of 19th century. Subject of this work are the orthographic peculiarities of the Arabic alphabet in Berbić's "With the Old and the New Alphabet to the Bosnian Primer" (Sa starom i novom jazijom bosanskoj elifnici"), issued in 1889, in Istanbul. The emphasis is put especially on the transcription of nominal words (proper and common nouns, terms), verbs and certain forms of adjectives. This work also gives a review of orthographic representation of words of Turkish origin, and the problems of different versions of their transmorphemization, i.e. their morphological adaptation to morphophonological system of Bosnian language. The conclusion reached in the basis of the information available to the author, and given in the final part of this work is that Berbić's Primer was certainly not the only one written in what was considered to be "a whole new

way of writing" and a new alphabet. Such discoveries enlighten the theories of Ibrahim Berbić, being the reformer and the innovator of Arabic alphabet in Bosnian language, and his origin, in a new and different way. What we can be certain of is that Berbić had used the version of Arabic alphabet described in this work.

Faksimil 1:

Jedna stranica iz Berbićeve "Sa starom i novom jazijom bosanske elifnice"
(GHB, S 18052)

